KASTEEL van BREDA

Versteende Krijgskunst

De Veelgeöogde Galerij

Uniek & mysterieus

ir r agasi,
architect

Inhoud

Inleiding	**Pag 03**
Design	**Pag 04**
Ogen	**Pag 09**
Fabricage	**Pag 10**
Locatie	**Pag 12**
Renovatie	**Pag 15**
Replica	**Pag 16**
Bijlage	**Pag 17**
Bronnen	**Pag 18**

Reconstructies gevonden tegel fragmenten naast entree Egmond galerij (Blauwe stoep)

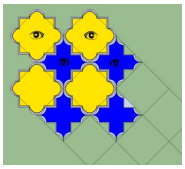

Inleiding

Even uniek als mysterieus zijn de oogtegels van het Kasteel van Breda uit 1535. Dit is in de literatuur al bekend sinds 1697 onder ***Veel geöogde Gallery***

Al voor de eerste vondst van een oogtegelfragment kort na WOII zijn er diverse beschouwingen geweest over dit fenomeen. De tegelvloer werd al beschreven na 1690. Na de vondst van originele oogtegelfragment is het nodige stof opgewaaid, maar over dit fenomeen blijven vraagtekens en misverstanden bestaan over herkomst en locatie.

De vloer met oogtegels op de galerij (*Veel geöogde Gallery*) is in opdracht van Hendrik III, Graaf van Nassau of zijn echtgenote Mencia de Mendozza t.b.v. zijn Renaissance-paleis te Breda in 1535 gemaakt. Het is een uniek concept op Bijzantijnse / Moorse motieven gebaseerd.

Samengestelde fragmenten van meerdere tegels afkomstig bevinden zich in de wand op de Egmondgalerij van het Kasteel van Breda. De locatie ervan zal nadien onjuist blijken, maar de juiste oogtegellocatie blijft discutabel. Verder zijn her en der losse brokstukken en replica's (o.a. Breda's Museum) te vinden. Ook zijn de oogtegels verschenen in de vorm van bierviltjes. De oorsprong (Byzantijns-Romeins) van de Meandertegel is minder uniek, maar de locatie in het kasteel is eveneens een bron van discussie.

Oogtegels

Meandertegels

Samengestelde fragmenten

De oogtegels zijn in de loop der tijden een bron van marketing geworden tot met bierviltjes aan toe ……

Bierviltjes

Dit document tracht de beschouwingen samen te vatten en te completeren met de laatste inzichten. Echter onopgeloste vraagstukken blijven bestaan.

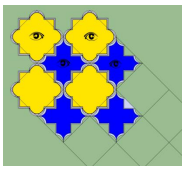

Design

De oogtegels zijn uniek in hun soort qua design. Dit op Arabische-Moors leest geschoeide ontwerpconcept is nergens eerder vertoond en blijft de gemoederen bezighouden. Mencia di Mendoza (3e vrouw Graaf Hendrik III van Nassau, 1524-1538 in Breda) heeft waarschijnlijk hier in een rol gespeelt, gezien haar ouderlijk stamslot te La Calahorra in het Moorse Andalusië en haar culturele bagage.

De hieronder gevoegde tekst (wikipedia) geeft een indruk van haar breder interesse:
Onder Mencía's leiding ontwikkelde het Bredase hof zich tot een centrum van wetenschap. Ze onderhield contacten met vooraanstaande geleerden en in haar hofkring kwam een groot aantal wetenschappelijke en literaire publicaties tot stand. Tot het kunstenaars- en geleerdennetwerk van Mencía en Hendrik behoorden Jan van Scorel, Jan Gossaert, Barend van Orley, Gilles de Busleyden, Guillaume de Budé en Luis Vives. Laatstgenoemde had zich op uitnodiging van Mencía aan het Bredase hof verbonden. Vanuit Breda stond zij ook in nauw contact met hoogleraren en studenten van het door Erasmus gesteunde Drietalencollege in Leuven, dat zij financieel steunde. Het was Mencía die ervoor zorgde dat een Antwerpse prebende werd toegekend aan Erasmus' beschermeling Conrad Goclenius. Vlak voor zijn dood in 1536 liet Erasmus aan Goclenius weten dat hij de 'Heroina de Nassauwen' hiervoor graag wilde bedanken maar dat hij niet wist waar zij verbleef.

De vorm van de 8-hoekige Oogtegels liggen in een diagonaal raster, gelijk aan 8-puntige stermozaïeken van de Arabieren. De zwart-wit geblokte vloeren uit de Renaissance volgen dit geabstraheerd na. Beide stromingen hebben hun oorsprong in Byzantium.
Hieronder volgen we de stapsgewijze ontwikkeling.

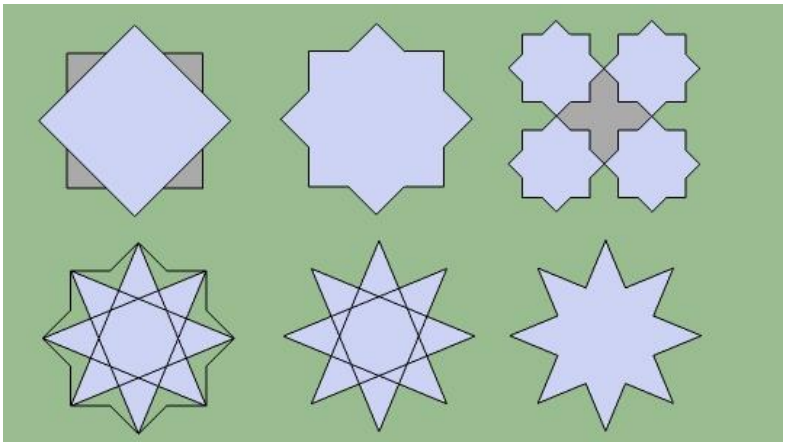

Voor zover nu bekend is de 8-puntige ster een Byzantijnse ontwikkeling die zich laat vertalen in een oosterse en westerse variant. De basis is een tweetal vierkanten die diagonaal op elkaar zijn gelegd. Naar gelang de punten met elkaar worden verbonden ontstaat de **oosterse** stompe vorm (1e rij afbeeldingen) of de **westerse** scherpe vorm (2e rij afbeeldingen) .

De oosterse-arabische vorm kan aan elkaar gelegd worden tot mozaïek (laatste afbeelding in 1e rij) en de westerse vorm presenteert zich in verschillende gedaante, afhankelijk van de doorverbonden lijnen tussen de punten. De tempeliers zouden hierin een rol gespeeld hebben.

Westerse variant 8-punt ster:
De westerse 8 puntige ster is ook op het Kasteel van Breda te vinden in de huidige bibliotheek, het voormalige Huis van Brecht (schets en foto onder). In de napoleontische tijd heeft hier waarschijnlijk een Frans/Zwitserse Vrijmetselaars (Freemacon) loge gezeten die de vervlochten ster o.a. als embleem voerde en hem heeft achtergelaten als muurschildering. Deze ster is vermoedelijk van de Tempeliers overgenomen, die hun krijgsverrichtingen ook in Byzantium hadden.

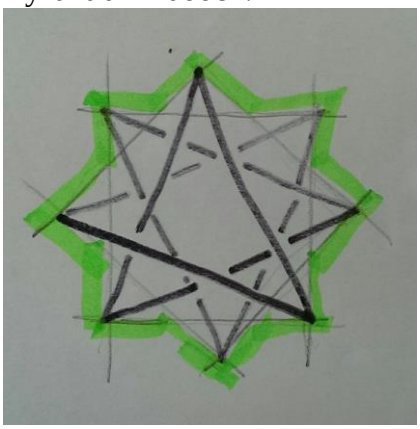

Tempelierster in Huis van Brecht & Freemacon tableau

Oosterse variant 8-punt ster:
De meeste Arabische mozaïeken zijn terug te herlijden op de 8 puntige stompe ster. De voorbeelden hieronder geven de basisstructuur aan.

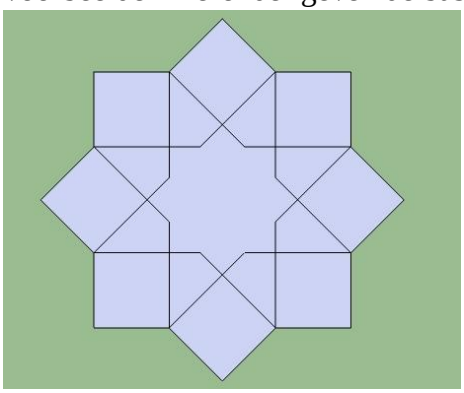

Arabische-Moorse ster

Byzantijns raster:

Door het schakelen van de 8 puntige ster aan de punten ontstaan 2 vormen: de **ster** en het **kruis.** De verbindende lijn is bij tegels tevens de voeg. Dit motief was al bij de Byzantijnen bekend.
Door de verbindende lijn te verdikken kan met de vormgeving gespeeld worden. Een vervlechtend patroon kan ontstaan. De Arabische en Moorse cultuur staat hier bol van.

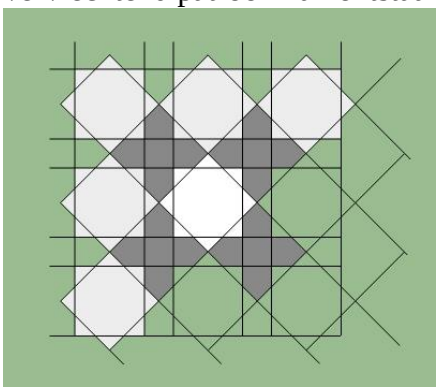
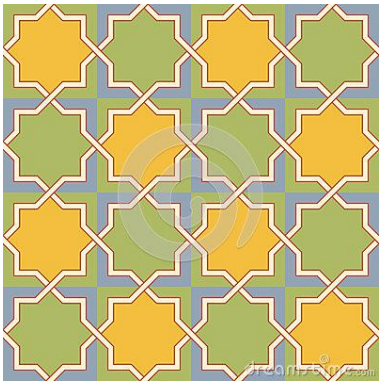

Patroon met diagonaal raster

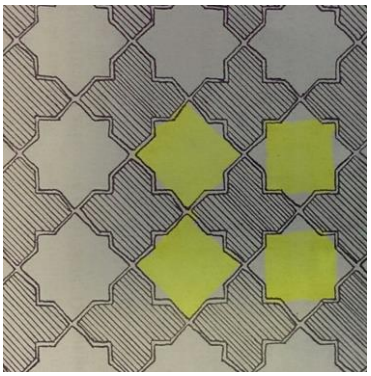

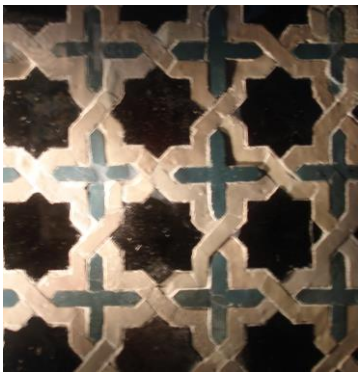

Arabische varianten op 8-puntige ster

Romeins raster:

Het byzantijns patroon is gebaseerd op een diagonaal raster. De Romeinen gebruikten dit veel in gekleurde en geblokte marmeren vloeren. In de Renaissance werd dit ruim overgenomen. In Holland verwerd dit tot oranje-rode en zwarte plavuizen (zie schilderijen Vermeer)

Renaissance vloer in Brugkasteel te Chenonceaux en Hollandse variant van Vermeer

Oogtegel raster:

Het unieke van de oogtegel is dat vier van de acht punten zijn omgevormd tot halve cirkel, maar verder tot het zelfde Arabisch-Moorse (Andalusische) raster is. Met de Renaissance-ontwikkeling komt dit oosterse patroon in de Nederlanden van toen weer samen (mogelijk onder invloed van Mencia). De kleuren zijn gebaseerd op het heraldische Nassau blauw en het adellijk geel (goud)

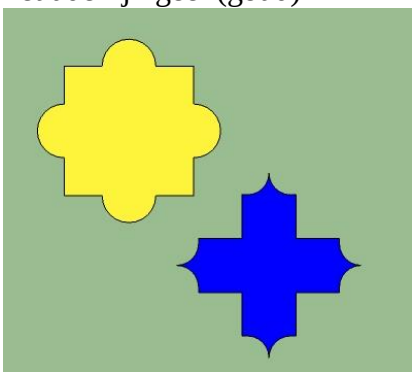
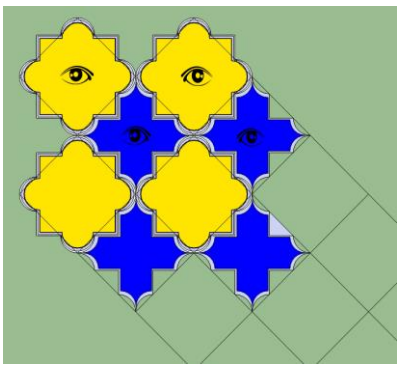

Oogtegel structuur

In het diagonaal raster is de Moors-Arabische tegel, de zwart-wit geblokte renaissance vloer en de "Veel geoogde vloer" te vatten. Zie hieronder

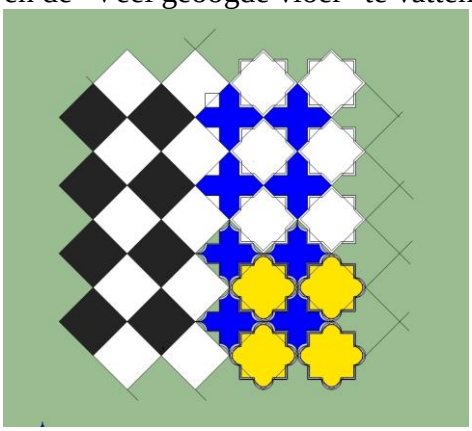
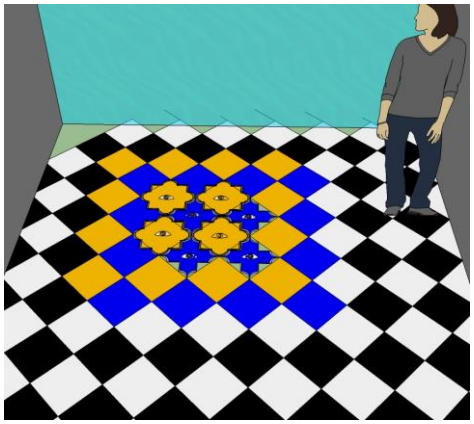

Samengestelde diagonaal structuur

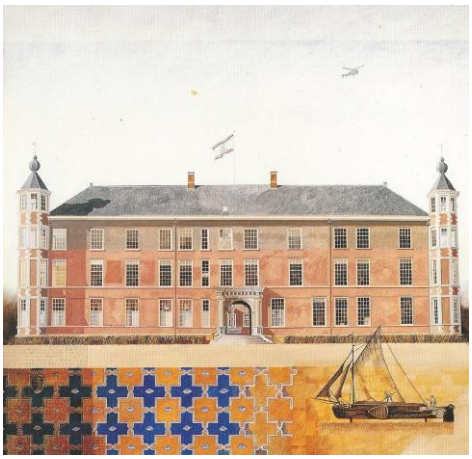
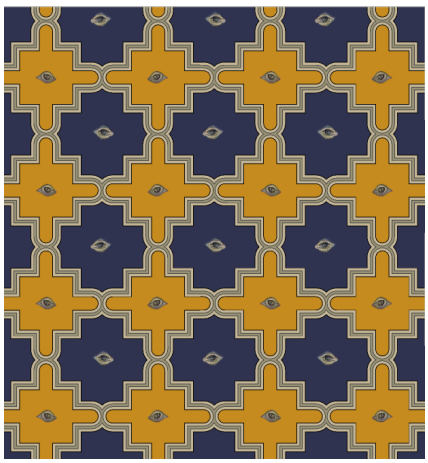

Animatie oogtegels

Meander (slingerband**) raster:**

Meander tegel

Al voor de vondst van de oogtegel fragmenten waren er al meander of slingerband tegelfragmenten gevonden met in het midden daarvan de ronde tegel met spaken of rooster. Deze laatste was aanleiding voor Kalf in begin 1900 om de tegels op Egmondgalerij te situeren. Zie verder hoofdstuk Locatie.

Vergelijkbare patronen zijn al bekend uit Romeinse mozaïekvloeren (1e afbeelding hier onder). Of deze tegelvloer op het Kasteel van Breda "sec" heeft gelegen of in een samenstelling met de oogtegels is niet bekend. De laatste afbeelding hieronder is een mogelijke suggestie van een legwijze. Ook de meanders zijn gekleurd in de Nassau-kleuren blauw en geel (goud).

Varianten op meanders

Vitrine op kasteel van Breda

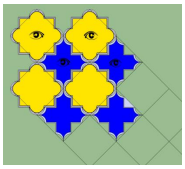

Ogen

Nog bijzonderder lijken de ogen op de tegels wat al in 1690 de tekst "*Veel geöogde Gallery"* opleverde.

Het motief van de ogen (niet Arabisch en zeker niet Islamitisch) vermoedt meer een route uit Italië (misschien via de architect Vincidor de Bologna) naar het Kasteel. Hieroglyphica studies uit Urbino (Toscane) over het gebruik van het oogsymbool zoeken (te vergeefs) naar de herkomst…..

Al bij de Egyptenaren was het oog van Osiris (alziend oog) een veelgebruikt motief. Het bijzondere design van dat oog heeft al veel navolging gehad. De ogen in de Veel geöogde Gallery zijn echter zonder opmaak en gelijk in het hoofd naar elkaar gespiegeld. Hoewel het oogsymbool in Italiaans-Humanistische tradities en in vele occulte genootschappen is gebruikt, is het voor de versiering van een bevloering wel heel bevreemdend.

Egyptische oog varianten

Van Wezel (1999): *Het oog zou een koninklijk symbool zijn en moet het oog (belangstelling van Hendrik III en Mencia) als waakzaamheid, rechtvaardig bestuur of bezwerend begrepen kunnen worden.*
Het zou een roep naar "verstandig bestuur" kunnen zijn.!
of ; bezoekers imponeren met allerhande inlichtingenbronnen over hun doen en laten..!!

De oogtegel blijft een inspiratiebron voor wereldse zaken en is ook goed voor marketing

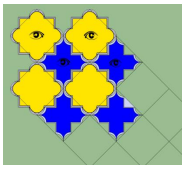

Fabricage tegels

De tegels zijn waarschijnlijk in Antwerpen gebakken volgens het Majolica (Marjorca priciepe, van oorsprong ook Moors) principe. Met name in het vakblad Vrienden van Nederlandse keramiek uit 1958 wordt daar uitgebreid bij stilgestaan: De toeschrijving aan Antwerpen is gebaseerd op een tegel met eenzelfde oogmotief die indertijd deel uitmaakte van de collectie Frans Claes, in zijn museum “De Gulden Spoor” te Antwerpen

Uit het Vakblad:
Welnu, uit de bouwgeschiedenis van het kasteel te Breda is op te maken dat onze twee bevloeringen tot stand zijn gekomen in de tijd Guido I Andries het atelier in de Kammenstraat nog leidde. De prachtlievende graaf Hendrik wendde zich voor de bevloeringen van zijn paleis uiterdaard tot der best befaamde krachten. …… is het dan niet zeer waarschijnlijk dat hij een beroep heeft gedaan op Guido Andries
In het voormalige atelier van Guido di Savino, ook wel Guido Andries zijn bij opgravingen tal van vondsten gedaan die indirect naar de fabricage aldaar leiden. Meer uit gebrek aan andere opties lijkt deze hypothese aannemelijk.
De vondst van deze plavuizen wordt in het vakblad als een “bekroning” ervaren en wordt daarmee Hendrik III als vroege mecenas gezien. Het paleis zou het "heerlijkste" bouwwerk uit de Renaissance in de Lagelanden zijn.

Voorbeeld Majolica uit Chenonceaux

Deze handgekleurde geglazuurde plavuizen hebben moeite om de tand des tijds te weerstaan, wat ongetwijfeld tot hun korte bestaan zal hebben geleid. De slijtage in kasteel Chenonceaux roept de optie op dat de versleten tegels zijn weggegooid en de goede tegels elders zijn hergebruikt > zie verder Hoofdstuk Locatie.
De dikke handgebakken vorm met veel hoeken vraagt in het praktijk een brede specie voeg.
De maat van de tegel is ca 20 vierkant (wortel uit 28) en dikte 3 cm.

Voeg-

en oogtegeldikte

Locatie

"Daar" waar de oogtegels gelegen hebben blijft speculatief..!!
Een met originele scherven samengesteld tableau hangt (ten onrechte) op de Egmond-galerij. De vloer is in het verleden mogelijk opgelicht en herlegt of direct gesloopt (met komst van de KMA of al eerder). De scherven zijn later over allerlei plaatsen in het kasteel gevonden.

Het **vroegste** bewijs is de lofzang van Pieter Nuyts "*over het volbouwen des Hofs*" te Breda door Stadhouderkoning Willem III in 1697:

Hoe ziet men 't puikst van neerlands zalen
En gaandeloze trappen praalen
In t midden van een staage ry
Van kamers transsen en zaletten
Van schoon gesiered kabinetten
Een veelgeoogde gallery
Met voetnoot; *In elken Vloersteen dezer Gallery is een geschilderde Oog gebakken….*

In deze tekst zweemt alles naar een locatie in het paleis zelf en niet naar de Egmond-galerij. Men bevindt zich kennelijk in La Grande Salle (Grote Zaal), na de komst via het binnenhof met statietrap en de galerij met zijn koninklijke vertrekken. Dit wordt nog eens herbevestigd door Colonel Van Broekhuysen in 1738:
… als ook deselvs gallerij die van verglaasde steenen en in yder een oog geschilderd is…
De tegels lagen er nog na de verbouwing, maar dat hoeft niet perse op de originele plek te zijn.

Het is Kalf, directeur van toenmalige monumentenzorg (Dienst voor 's Rijks Verspreide Kunstvoorwerpen), die in 1906 opperde dat de locatie, na de vondst van de ronde spaak- of roostertegels van de meandervariant op de Egmondgalerij (Blauwe stoep), daar zou moeten zijn geweest. Derhalve zijn de tegelfragmenten nu op Egmond-galerij ingemetseld.

Egmond-galerij met originele fragmenten van beide vloertypen uit 1958, en afbeeldingen

Prins Willem III (stadhouder-koning) heeft in een relatief korte periode van ca 10 jaar een enorme bouwstroom op gang gebracht, allereerst de bouw van het paleis ‘t Loo te Apeldoorn, vervolgens het voltooien van het kasteel te Breda en na zijn “Glorius Revolution” in Engeland gaf hij opdracht tot grootscheepse ver- en aanbouwingen in Londen; zijnde Nottingham House en Hampton Court. Bij de eerste drie is zijn hofarchitect Jacob Romans betrokken. Opvallend is dat de initialen van hem en zijn vrouw Mary overal prijken. In Breda boven de ***Veelgeöogde Galery.***

Initialen Willem III (en Mary) in paleizen Breda, Apeldoorn en Londen

Breda: Daar lag volgens een metselaar (Van Wezel: *2 lagen plavuizen, boven groot, onder klein 9cm*) op de paleis galerij een dubbele tegelvloer. Dit suggereert een verplaatsing van de vloer van la Grande Salle naar de galerij. In de zaal lag volgens Broekhuysen na de verbouwing van Willem III een houten vloer en was het plafond van de zaal vertimmerd (niet origineel meer). Even zo goed kan de Grote Zaal oorspronkelijk deze tegels hebben bevat, zeker omdat de gehele galerij een face-lift heeft gekregen bij de uitbreiding van het kasteel met muraal-kapitelen van Willem III en Mary en nep gewelven. Echter de grote zaal met ca 600m2 vloer oppervlak vraagt wel een ongehoord groot aantal handbeschilderde tegels. Daarnaast kan de vloer tijdens Hendrik III wat later gelegd zijn over een al bestaande vloer op de galerij , daar de productie ervan de nodige tijd gevergd kan hebben en men later heeft besloten de open galerij dicht te zetten.

Anderzijds, wat lag erop de nieuwe "zuid"-galerij ?!? De fragmenten zijn volgens Generaal-majoor Van Lawick slechts op de “noord”-galerij gevonden in 1947 (en in 1994/95 als materiaal gebruikt voor het uitvlakken van de nissen aan de onderkant van de vensters boven de toegangspoort in de oostgevel). Van Lawick was Gouverneur voor de oorlog en werd na de oorlog nog persoonlijk betrokken bij de oogtegels door Stenega i.v.m. grote facelift t.b.v. naoorlogse KMA. Stenega, kapitein (toen luitenant) der Genie was getuige van de vondst.
Uit Brief: *In maart 1948 aan binnenzijde van de zuidelijke muur aan de* ***binnenplaats*** *op de 1e verdieping achter een houten lambrisering, welke eenzijdig was aangebracht, gekleurde tegel brokken gevonden, welke daar op willekeurige wijze tegen die muur waren gemetseld en kennelijk waren bedoeld als bekleding van de muur om het doorslaan van regenwater te voorkomen althans te verminderen.Ven een tiental stukken waren er toen twee, waarop een menselijk oog stond afgebeeld.*
Het was deze galerij waar de vertrekken van Hendrik III lagen.

Echter de originele vloerbekleding van de zuid-galerij blijft ongewis en de oorspronkelijke locatie van de oogtegels eveneens..!!

Waarschijnlijke scenario's:

Galerij

1. De Oogtegels hebben alleen op de noordelijke - en deels oostelijke galerij (piano mobiel) gelegen. Deze galerij was aanvankelijk open en mogelijk al met een tegelvloer belegd. Deze galerij is van wegen het klimaat al snel dichtgezet en zo mogelijk met de oogtegels daarna verfraaid.

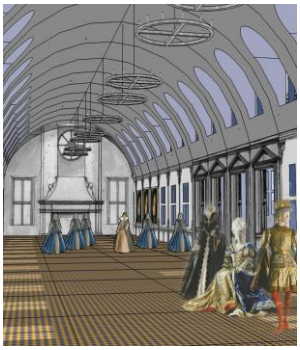

La Grande Salle

2. De oogtegel hebben op La Grande Salle gelegen. Bij de voltooiing van het kasteel met een zuidelijk galerij zijn de tegels herbelegd op de galerij, tegelijk met het aanbrengen van gewelven en muraal-kapitelen van Willem en Mary. Gezien het enorme oppervlak van de zaal zouden dan meer scherven gevonden moeten zijn. De vondst van een beperkt aantal pleit voor alleen de noordelijke galerij.

Egmond-galerij

3. De oogtegel hebben op de Egmond-galerij gelegen, toen die nog open was. Gezien de vondst van alleen meanderfragmenten aldaar, is dit het minst waarschijnlijk.

4. Een al dan niet mengvorm van oog- en meandertegel.

Conclusie:

- **Het beperkte aantal vondsten,**
- **de intensieve fabricage met handschilderingen,**
- **de locatie van de woonverdieping van de Graaf Hendrik III,**

pleiten voor optie 1.

De constructieve opbouw van de galerijvloer was/is als volgt:

1. Gemetselde gewelven op colonnade.
2. Op de gewelven zand of turf ter uitvlakking.
3. Toen: Speciebed (werkvloer) met tegels.
4. Heden: Houten balken met houten-vloer/parket.

Demontage galerij vloer

De leefverdieping van de graven en prinsen "Piano Nobiel" werd sinds in de KMA periode Konings- en Heldengallerij genoemd. Een gedeeltelijke historische visualisering (verbeelding van de reconstructie) als hier onder bij de aanstaande verbouwing zou fraai zijn. Zie verder hoofdstuk **Renovatie**.

Helden-galerij KMA &

Animatie Veel geëogde galerij

Renovatie

Ondanks speculatie over de locatie van de originele vloer, is het vrijwel zeker dat deze op de noordelijke galerij (ook) heeft gelegen.

Met de komende grootscheepse renovatie van het kasteel zou een gedeeltelijke herstel met replica tegels fraai zijn. Ook het herplaatsen van de originele fragmenten op de kasteelgalerij zou beter zijn. Uit erfgoedoogpunt is dit in zoverre bezwaarlijk, dat de minsten 200 jaar oude houten galerij-vloer deels moet worden weggebroken. Dat wordt niet wenselijk geacht..!!

Wel is het mogelijk om met de exacte afbeelding op geprint linoleum een laag over de houten vloer te leggen, om zulks te visualiseren. Eventueel een instructietableau aan de muur.
Zie animatie-opties hieronder.

Een voorbeeld geprint stuk linoleum is beschikbaar..!!

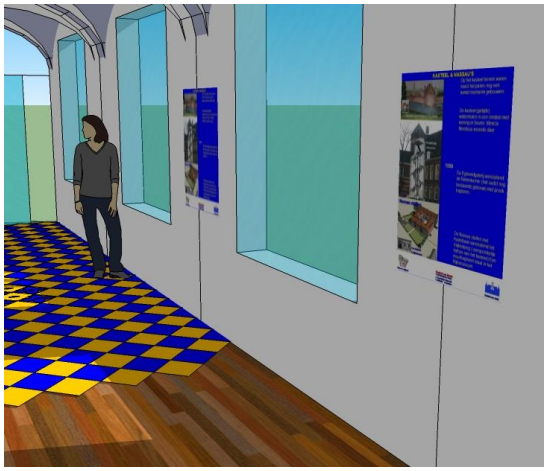

Linoleumlaag met visualisering op bestaande galerijvloer

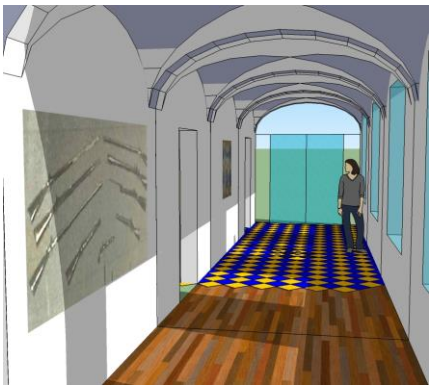

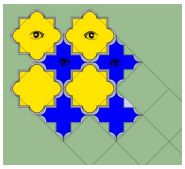

Replica's

Een na 1535 gedateerde oogtegel zou te vinden zijn in Antwerpen en het Rotterdams- en Haags museum. Deze tegel is echter vierkant, de helft kleiner en de herkomst onbekend. Het vierkante patroon doet vermoeden dat een ooggetuige de tegels in Breda heeft gezien, maar niet heeft begrepen hoe de tegels in elkaar zijn gelegd.

Vierkante oogtegel en replica's naar origineel in Breda's museum

Bij het 175-jarige bestaan van de KMA (2003) is in de voormalige HBS (nu Koningin Wilhelmina Paviljoen) een kunstenaarstentoonstelling gehouden. Voor de HBS is een houten oogtegel-vloer gelegd en met de hand beschilderd door een legertje van plaatselijk kunstenaars.

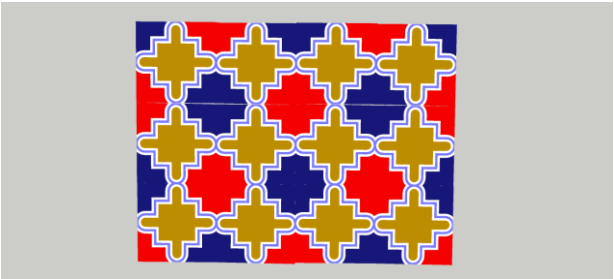

HBS-paneel door kunstenaars en fantasie-kleur schakering door J.Brinkhof

Oogtegel als bier viltjes

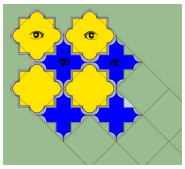

Bijlage

De 8-puntige ster als inspiratie en navolging.
Meer Arabische varianten op ster.

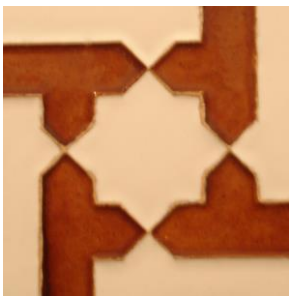

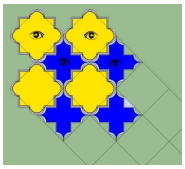

Bronnen

Geraadpleegde bronnen:
Roest van Limburg 1904
Baronie Breda, Kalf 1906
Brief, Baron Van Lawick 1948
Stenega 1951
Vrienden van Nederlandse ceramiek; mededelingen nr 16, 1959
Oranjeboom, Groneman, 1959
Wolf, 1984
Turfschip van Breda 1990
Van Wezel; paleis Graaf Hendrik III, 1999
Caignie, Antwerpse majolicategel productie, 2006

2D & 3D verbeelding :
2D Brinkhof
3D Agasi

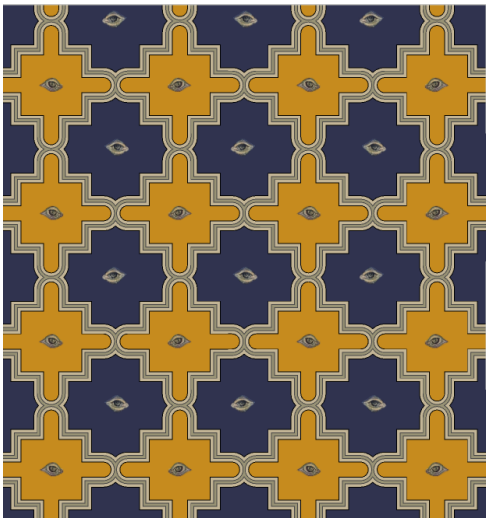

Digitale versie Oogtegels (Brinkhof)